Heliga hällar med gropar och skepp

Vad kan skålgropar berätta om bronsålderns herdar?

En märkvärdig familj med ett stort hus

Statusmarkeringar på järnåldern

En långväga glasbägare från romarriket

Vad berättar föremålen från en folkvandringstida grav?

STORGÅRDAR GRAVAR OCH HELIGA HÄLLAR

– EN BERÄTTELSE OM SKARPLÖT GENOM TIDERNA

2022

Arkeologi konsult

INNEHÅLL

Denna tidning ges ut av:

Arkeologikonsult
Karins väg 5
194 61 Upplands Väsby
Tel: 08-590 840 41
e-post: info@arkeologikonsult.se
www.arkeologikonsult.se

Författare: Anna Lagerstedt, Arkeologikonsult
Layout: Ida Söderström, Arkeologikonsult
Foto och illustration: Upphov anges vid respektive bild. Där inget annat anges tillhör bilden Arkeologikonsult enligt Creative Commons licens (CC BY).
Framsida: En ögonblicksbild av det stora långhuset på Skarplötgården, så som det kan ha sett ut en vinterkväll för ungefär 1 500 år sedan. Illustration Sverker Holmqvist/Arkeologikonsult.

Tryck: LaserTryck AB, Stockholm 2022
ISBN Tryck: 978-91-987746-2-7
ISBN PDF: 978-91-987746-3-4

© Arkeologikonsult 2022

Svanmärkt trycksak
541-826 LaserTryck.se

6 - YNGRE STENÅLDER
De första människorna kommer till de strandnära klipphällarna i Skarplöt. Vid denna tid rör sig människorna mellan olika platser i landskapet där de stannar till för en längre eller kortare tid för att jaga, fiska eller samla in ätbara bär och växter. Vid Skarplöt lagar man bland annat mat, reparerar sina redskap och bygger en liten hydda att övernatta i.

12 - BRONSÅLDER
De tidigare havsvikarna i området var nu torrlagda och omvandlade till frodiga betesmarker. Herdarna som följer med betesdjuren har slagit läger vid klipporna i Skarplöt och där har de också knackat in små gropar, skålgropar, i klipporna. Kanske var syftet att kontakta högre makter. Middagen tillagas genom att man la ner råvarorna i en grop tillsammans med heta stenar.

18 - ÄLDRE JÄRNÅLDER
Under den äldre delen av järnåldern väljer några människor att slå sig ner för gott i Skarplöt. Men det är inte vilka som helst som bor här! Ett enormt långhus omgivet av en pampig inhägnad talar för att det är en framträdande familj som slår sig ner. Det stora huset hade gott om plats för rikedomar som många boskapsdjur men även utrymme för fester och viktiga sammankomster.

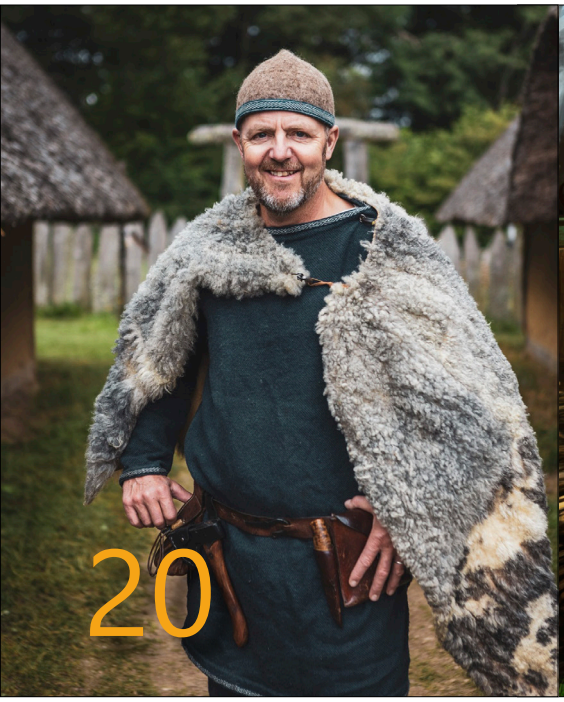

26 - FOLKVANDRINGSTID
Under folkvandringstiden sker en pampig begravning nära Skarplötgården. Kanske är den döde en ättling till familjen med det stora huset? Personen lades på gravbålet insvept i en björnfäll och får med sig dyrbara gåvor som en glasbägare som kommit ända från romarriket.

32 - VENDELTID
Nu ligger gården öde och människorna har flyttat till nya platser i landskapet. Men skärvor av trasiga lerkrukor skvallrar om att det gamla bostället fått ett nytt syfte, som begravningsplats. Kanske vill man begrava sina döda familjemedlemmar nära förfäderna.

36 - HISTORISK & MODERN TID
När vi kommer fram i historisk tid får vi genom de skriftliga källorna veta att marken tillhör byn Fors och brukas som betesmark. I början av 1800-talet uppförs här en liten backstuga, och det är den som får namnet Skarplöt. Backstugan blir senare en självständig bondgård. Ovanpå de gamla järnåldershusen byggs torpet Asphagen. Den siste torparen kom att bli huvudperson i en tragisk händelse som skakade bygden.

42 - NUTID
Arkeologerna och hällristningsexperterna kommer till platsen. Vi berättar om hur en utgrävning går till.

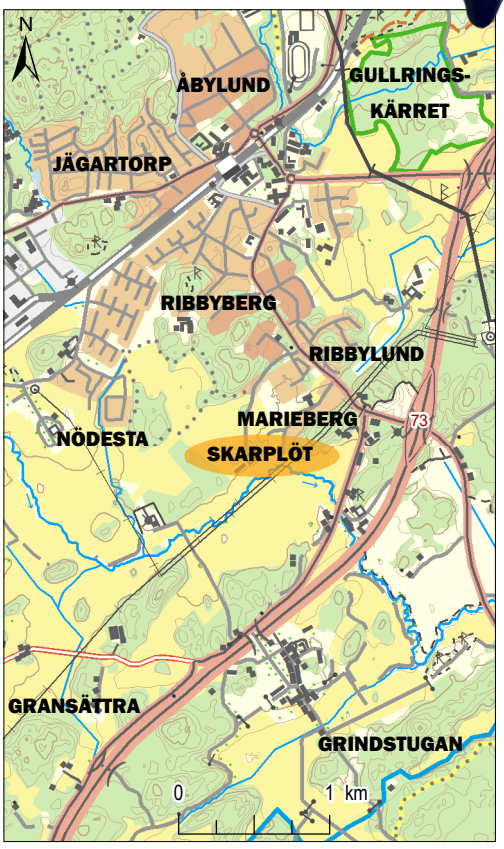

Terrängkarta över Västerhaninge, skala 1:50 000, Lantmäteriet (CC0).

Boplatsen låg i gammal åkermark på båda sidor om vägen mellan Skarplöt i söder och Ribbyberg i öster. Det var framför allt östra sidan av vägen, där man kan urskilja en kvadratisk yta som inte plöjts på ett tag, som brukats mest intensivt under årtusendena. Bakom den lilla träddungen i övre delen av bilden hittade vi en rikt utrustad grav från folkvandringstiden. Foto från söder.

ARKEOLOGEN HAR ORDET

När vi kom till Skarplöt, strax utanför Västerhaninge centrum, sommaren 2018 visste vi att det var en plats som använts av människor under lång tid. Vid tidigare undersökningar i området hade arkeologer hittat spår från både bronsålder och järnålder under marken. Våra förväntningar på platsen var därför höga och de kom att uppfyllas med råge då vi fann en boplats från äldre järnålder med ett mycket stort långhus!

Vad vi inte hade väntat oss var att det också skulle finnas många andra lämningar i anslutning till järnåldersgården som av olika skäl var betydligt mer diffusa och svåra att fånga upp.

Vårt arbete med dessa mer svårfångade spår har visat att platsen använts i perioder så långt tillbaka som stenålder och ända fram i modern tid. Vi har förutom de förväntade boplatslämningarna även funnit spåren av de människor som en gång knackade in skålgropar på hällarna, en grav från folkvandringstiden med rika gravgåvor, de fragmentariska resterna efter vendeltida gravar, lämningar efter ett medeltida jordbrukslandskap samt delar av grunden till torpet Asphagen, det enda som fanns bevarat efter minnet av en tragisk händelse i början på 1900-talet.

Vi har redan skrivit en tjock rapport om våra resultat. Nu vill vi berätta om undersökningarna vid Skarplöt i en lite mer lättsam form. Häng med på en berättelse som tar sin början i ett skärgårdslandskap för 5 000 år sedan och landar i nutid med arkeologernas arbete på samma plats.

Själva namnet Skarplöt kommer från en sammansättning av ordet ”skarp”, som betyder hård eller mager och ”löt” som betyder äng. Det vill säga en plats med mager ängsmark. Första gången namnet finns nedtecknat är i en husförhörslängd från 1812 då en änka med barn och fosterbarn bor i Skarplöt som då är en backstuga, det vill säga ett litet hus för fattiga personer.■

Anna Lagerstedt

Vid utgrävningarna i Skarplöt har vi hittat lämningar från yngre stenålder ända fram till nutid. I tidningen berättar vi om vad som hänt i Skarplöt under tidens gång.

YNGRE STENÅLDER

4000–1700 F.KR.

EN BESÖKARE SOM KOM TILL SKARPLÖT UNDER DEN YNGRE STENÅLDERN BEFANN SIG I ETT SKÄRGÅRDSLANDSKAP MED GODA MÖJLIGHETER TILL FISKE OCH SÄLJAKT. MÄNNISKORNA LEVDE ETT RÖRLIGT LIV OCH MAN STANNADE BARA TILLFÄLLIGT TILL VID DEN SKYDDADE HAVSVIKEN. NÅGRA AV SPÅREN EFTER BESÖKEN I SKARPLÖT VAR SMÅ BITAR AV KERAMIK OCH STENSKÄRVOR SOM LOSSNAT NÄR MAN TILLVERKAT ELLER REPARERAT SINA REDSKAP. ARKEOLOGERNA FICK NOGA SÖKA MARKEN GENOM ATT GRÄVA SIG NER I PROVRUTOR FÖR ATT HITTA DE SMÅ FYNDEN!

En blåsig dag i Skarplöt. Arkeologerna letar efter små fynd genom att gräva provrutor i kulturlagret.

ETT VISTE VID EN HAVSVIK

På stenåldern levde människorna ett rörligt liv. De rörde sig mellan olika platser där de stannade för en längre eller kortare tid för att jaga, fiska eller samla in ätbara bär och växter. En sådan plats, vi kan kalla det för ett viste, fanns vid Skarplöt för cirka 4 000 år sedan. Här fanns ett tilltalande läge kring några släta klipphällar i en sydsluttning och det var nära till en strand vid en skyddad havsvik.

Människorna besökte platsen med hällarna återkommande och kanske bodde man också här i kortare perioder. En mindre hydda med nedgrävt golv fungerade som tillfällig bostad. På platsen lagade besökarna mat, reparerade sina redskap och utnyttjade skärgården för fiske och säljakt. Med sig hade man redskap och krukor som användes för matlagning. Några kvarglömda redskap och sönderslagna krukor blev till spår för oss arkeologer att hitta.

Keramikskärvor från stenåldern

På bilden nedan ser vi några skärvor efter trasiga keramikkrukor. En expert som tittade på skärvornas utseende och dekor kunde säga att krukorna tillverkats i slutet av stenåldern. Dekoren har tryckts in med olika slags redskap, som ett snöre eller en kam. Flera av skärvorna är sotiga och några har brända matrester kvar. Skärvorna kommer både från stora och små kärl som använts för förvaring, matlagning eller för att servera maten i.

Skärvor av dekorerad keramik från yngre stenåldern. Skärvorna är i verklig storlek.

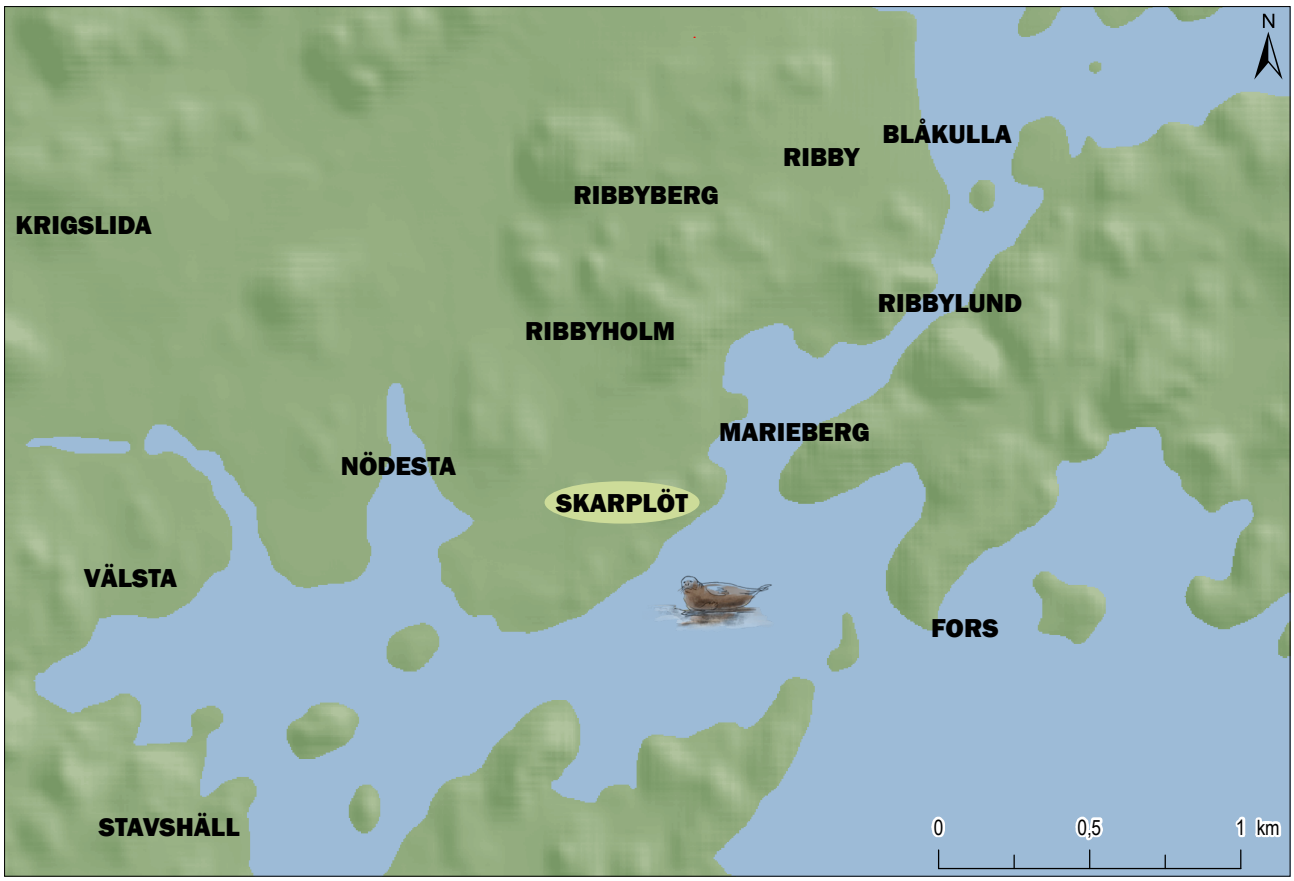

Kartan visar vattennivån omkring 2300 f.Kr. Skala 1:25 000. Lantmäteriet (CC0).

YNGRE STENÅLDER

Yngre delen av stenåldern (4000–1700 f.Kr.) kallas för neolitikum eller bondestenåldern. Vid den här tiden hade allt fler människor börjat leva som bönder. De odlade säd och började hålla tamboskap. Det innebar också att de blev mer bofasta än tidigare, även om de fortfarande rörde sig över stora områden för att jaga, fiska eller samla in ätbara växter. Några av de olika sädesslag som stenåldersbönderna odlade var korn, hirs och gamla sorter av vete. Från denna tid känner vi till fina dekorerade krukor. Olika grupper i samhället gjorde olika former och mönster på krukorna som gör att vi kan skilja grupperna åt.

Så här kan de krukor vi hittat skärvor av i Skarplöt ha sett ut. Keramikkärl från Turinge i Sörmland, drygt 10 cm högt. Foto: Eva Stensköld/SHM. Inv.nr. 313986 (CC BY).

4000 f.Kr.	1700 f.Kr.	500 f.Kr.	400 e.Kr.	550 e.Kr.	800 e.Kr.	1050 e.Kr.	1850 e.Kr.	Nutid
YNGRE STENÅLDER	BRONSÅLDER	ÄLDRE JÄRNÅLDER	FOLKVANDRINGSTID	VENDELTID	VIKINGATID	HISTORISK TID	MODERN TID	

Främre delen av en skafthålsyxa med slipad egg som hittades i Skarplöt. På bilden nedan visas en hel skafthålsyxa, i verklig storlek, från Lofta i Småland som påminner om yxan från Skarplöt. Foto: Elin Fornander/SHM, 2017-01-11. Foto-id 429211 (CC BY).

Stenredskap

Från yngre stenåldern eller början av bronsåldern kommer denna enkla skafthålsyxa i bergart med slipad egg. Yxan har gått itu och det är bara den främre delen som finns kvar. Skafthålsyxor har fått sitt namn efter att ett träskaft var infogat i ett hål i yxan. De kunde användas på flera olika sätt, som klubba, som kil eller klyvredskap eller för olika slags träarbeten. Större skafthålsyxor kunde användas för att fälla träd. Vår yxa är lite mindre, kanske har den använts för att hugga ved eller enklare sysslor.

Den vackra rödorangea stenen är av en bergart som kallas för flinta. Flinta är ett mycket hårt material som inte finns naturligt i östra Sverige utan har hämtats hit från västkusten, södra Sverige eller ännu längre bort från Danmark. Genom att slå av bitar av flintämnet med en rund knacksten fick man vassa skärvor som sedan kunde bearbetas till verktyg som skrapor eller pilspetsar. Eller en vacker dolk som den från Småland på bilden. Vad just denna flintskärva har använts till vet vi inte, kanske är det bara en bit som har blivit över när en flintslagare tillverkat ett större föremål.

Till vänster ett flintavslag, i verklig storlek, slaget med en teknik som användes i slutet av stenåldern eller början av bronsåldern. Till höger en ovanligt stor och bred parallellhuggen dolk av flinta från Småland med datering yngre stenålder. Dolken är 36,5 cm lång. Foto: Sören Hallgren/SHM, 1995. Foto-id 16499 (CC BY).

Stenåldershyddan

Den lilla stenåldershyddan var bara 2,5 x 3,5 meter stor och golvet var nedsänkt under marknivån. Taket sträckte sig förmodligen en bit utanför det nedgrävda golvet. Det enda som fanns kvar för oss att hitta var själva gropen efter det nedsänkta golvet, de här husen kallas också för grophus. Denna typ av byggnader förekommer redan under stenåldern och användes ända fram till medeltiden. Grophuset i Skarplöt hade en rundad form och var indelat i två mindre rum. På bilden till höger syns den 8-formiga gropen efter husets golv.

Vi kunde datera huset genom att vi hittade förkolnade rågkorn i en grop i huset. Råg odlades inte vid denna tid utan växte som vildgräs i trakten. På något sätt har fröerna ändå hamnat i elden vilket har lett till att de bevarats ända fram till våra dagar. Växtmaterial bryts annars ned och blir till jord efter bara några år i marken, men om det påverkats av eld bevaras det mycket bättre. Råg kornet daterades genom kol-14-metoden.■

På bilden ovanför ser man det som var bevarat av grophuset i Skarplöt, sett från ovan. Teckningen till vänster visar hur den lilla hyddan kan ha sett ut när det begav sig. Illustration Sverker Holmqvist/Arkeologikonsult.

KOL-14-METODEN

Så här beskrivs kol-14-metoden av Historiska museet: "Kol-14-metoden används för att bestämma åldern på människor, djur och växter som levt på jorden. Kol-14 skapas högt uppe i atmosfären och faller ner på jorden. Här tas det upp av växterna genom fotosyntesen.

Människor och djur får i sig kol-14 genom att äta växter. När exempelvis en björn dör, tillförs inget nytt kol-14. Halten kol-14 minskar på grund av sin radioaktivitet. På så sätt kan man räkna ut åldern på gamla ben och annat som en gång varit levande. Att mäta med kol-14 fungerar bäst på prover som är högst 30 000 år gamla. Halveringstiden är 5 730 år".

Läsa mer? Besök Historiska museets hemsida via länken https://historiska.se/upptack-historien/artikel/absolut-datering

BRONS-ÅLDER

1700–500 F.KR.

NU ÄR LANDSKAPET FÖRÄNDRAT! HAVET HAR DRAGIT SIG TILLBAKA OCH VID SKARPLÖT FINNS ISTÄLLET GODA BETESMARKER DÄR BRONSÅLDERSHERDARNA KUNDE VALLA SIN BOSKAP. DE SLÄTA KLIPPORNA LOCKADE TILL RITUELLA HANDLINGAR DÄR RUNDA GROPAR KNACKADES IN SOM ETT SÄTT ATT TALA MED GUDARNA. HERDARNA BOR INTE PÅ PLATSEN PERMANENT UTAN SLÅR UPP TILLFÄLLIGA LÄGERPLATSER DÄR DE LAGAR SIN MIDDAG I KOKGROPAR.

Jorden från utgrävningen letas noga igenom i jakt på fynd. Här är det bronsåldersforskaren Anna Sörman som håller ögonen öppna efter små fragment av gjutformar eller andra spännande bronsåldersfynd.

Kokgrop. Illustration: Anna Hed Jakobsson/Arkeologikonsult.

HÄNDELSER I GÅRDENS UTKANT

Vi gör ett tidshopp fram i tiden till den yngre delen av bronsåldern. Nu var platsen inte längre strandnära, utan låg i norra kanten av ett stort landområde, den nybildade Skarplötslätten. Närmaste havsvik låg drygt en kilometer bort. Tvärs över slätten löpte ett slingrande vattendrag som sträckte sig från de stora skogsmarkerna i väster och ut mot havet i öster. När människor följde vattendraget i dalgången kunde de se gravar byggda av sten, så kallade rösen och stensättningar, på de omgivande höjderna vilket visade att landskapet var bebott.

När vattenlinjen sakta drog sig tillbaka i och med landhöjningen blev de tidigare havsvikarna kring Skarplöt torrlagda. De strandnära markerna blev emellertid ofta översvämmade, vilket var bra för det gjorde att växtlighet som gräs och örter trivdes. Dessa strandängar utgjorde goda betesmarker för de omgivande gårdarnas boskap. De användes också för slåtter, det vill säga insamling av vinterfoder till djuren. Det kanske var en orsak till att man uppehöll sig i området.

Naturformationer var viktiga för människornas världsbild vid den här tiden, utmärkande klippor och hällar sågs som heliga platser där högre makter var lättare att nå. Ett sätt att få kontakt med gudarna var att knacka in mönster eller figurer i hällarna, enkla gropar var det vanligaste, men det kunde också vara figurer som fotsulor, rännor eller skepp!

Groparna kallas för skålgropar eller älvkvarnar och på klipporna vid Skarplöt fanns ett 10-tal sådana gropar. Skålgroparna visar att man utfört religiösa ritualer på platsen och att hällarna var heliga och tillägnade människornas gudar. På andra platser i Haningebygden finns betydligt flera gropar, som mest över 100 skålgropar på samma klipphäll. Skålgropar tillverkades redan under slutet av stenåldern men var vanligast under bronsåldern. När just våra gropar knackades in i hällarna vid Skarplöt vet vi inte.

Besöken vid hällarna verkar ha varit glesa under denna tid, några kokgropar och spår av krossad keramik var de enda synliga tecknen på att man lagat mat på platsen. En kokgrop fungerar som en ugn.

Boskap som rör sig fritt på en strandäng vid havet på Tjärö i Blekinge skärgård. Foto (bearbetat): Ann Louise Hagevi/Wikimedia, (CC BY-SA 4.0).

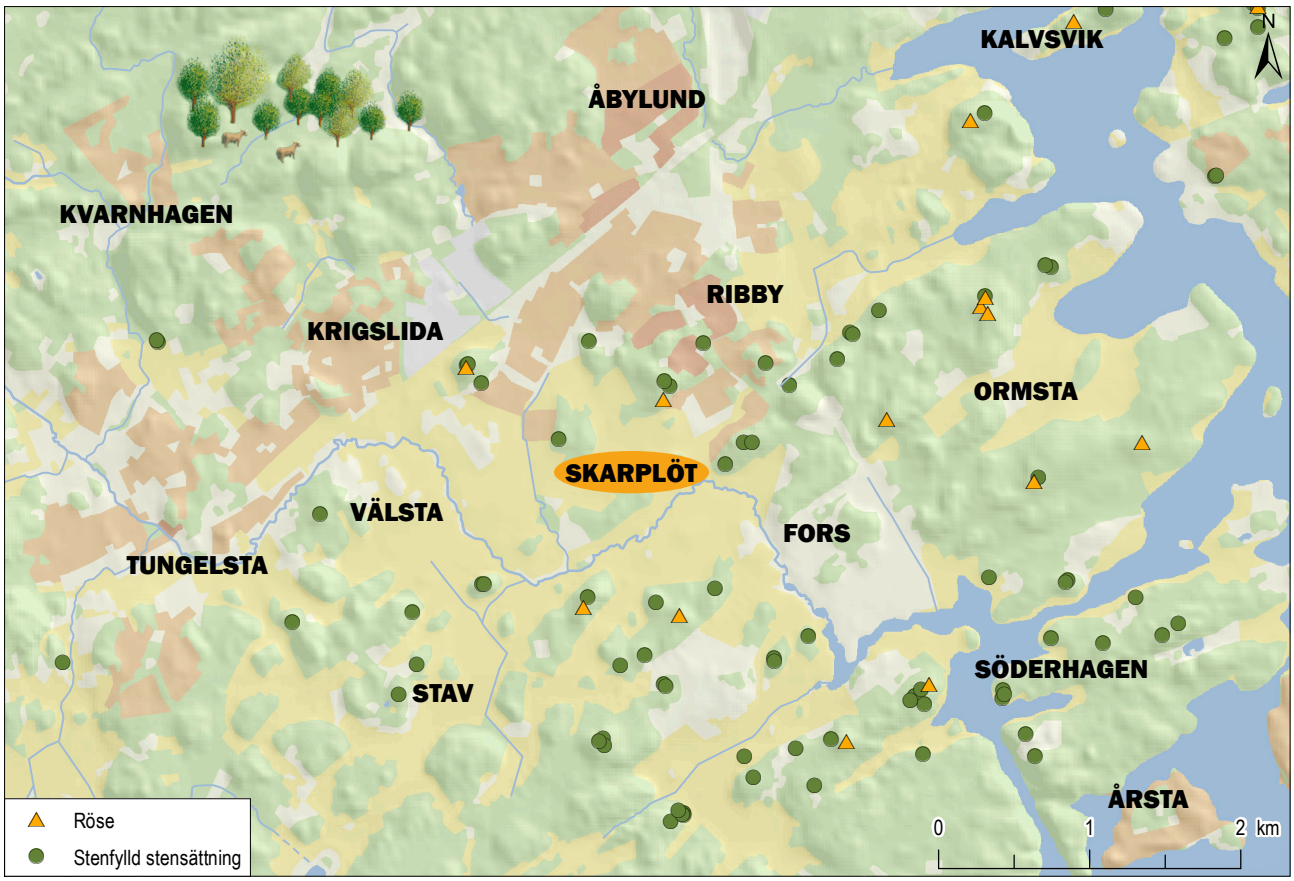

Kartan visar bronsålderns landskap i Haningebygden. Kustlinjen motsvarar vattennivån cirka 1500 f.Kr. Symbolerna visar olika typer av gravar. Mot bakgrund av Terrängkartan (urval markslag), skala 1:50 000. Lantmäteriet (CC0).

I en grop i marken lade man ner varma stenar och kött eller fisk som skulle tillagas. Några timmar senare var middagen färdig!

Det fanns inga hus vid Skarplöt vid denna tid utan platsen var i stället en av många som människorna rörde sig mellan för att låta djuren beta eller för att på olika sätt samla in mat. Sina bostäder hade bronsålders-människorna någon annanstans inom det stora område som de rörde sig i.

Från Skarplöt var det inte långt till närmaste gård i Ribby som låg drygt en kilometer norrut. Där fanns också en viktig samlingsplats med många hällristningar. En annan viktig plats fanns vid Fors, en dryg kilometer sydost om Skarplöt. I korsningen mellan dalgångens vattendrag och en smal havsvik fanns där en klipphäll med ett stort antal skålgropar och även andra motiv som fotsulor.

BRONSÅLDER

Bronsåldern (1700–500 f.Kr.) kallas så för att brons, en hård och guldglänsande metall man fick fram genom att blanda koppar och tenn, blev så viktig vid den här tiden. I jakt på metallerna gjorde man långväga resor där man genom handel och utbyte av gåvor, eller för all del krigsbyten, också skaffade guld och andra värdefulla varor. Under den här tiden växte hövdingadömen fram, där personer blev rika och mäktiga genom att kontrollera handelsvägar och varuströmmar.

4000 f.Kr.	1700 f.Kr.	500 f.Kr.	400 e.Kr.	550 e.Kr.	800 e.Kr.	1050 e.Kr.	1850 e.Kr.	Nutid
YNGRE STENÅLDER	BRONSÅLDER	ÄLDRE JÄRNÅLDER	FOLKVANDRINGSTID	VENDELTID	VIKINGATID	HISTORISK TID	MODERN TID	

Hällristningar och skålgropar

I Haningebygden finns över 2 000 hällristningar. De har knackats in i berghällar eller lösa klippblock, ofta i närheten av vattendrag eller intill goda betesmarker. Det vanligaste motivet är skålgropar, små fördjupningar som är runt fem centimeter breda och en till två centimeter djupa. De är vanligtvis runda, men kan också vara ovala eller avlånga. Andra motiv kan vara fotsulor, cirklar, rännor eller skepp. De kan vara svåra att upptäcka, men kan vara lättare att urskilja om man lyser på dem i mörkret med en ficklampa.

Hällristningar är vanligast under bronsåldern, men just skålgropar förekommer även under slutet av stenåldern och början av järnåldern. Det verkar också som man har återkommit till skålgropshällarna under långt senare tider ända fram i historisk tid.

Kanske var hällarna med skålgroparna vid Skarplöt redan välkända i trakten då man bestämde sig för att slå sig ner på platsen för att bo där året om under nästa tidsperiod – järnåldern.

Det finns flera förslag om vad skålgroparna har använts till, men de flesta forskare är överens om att de har använts för olika slags handlingar inom den forntida religionen. En del menar att det var själva ljudet som uppstod när människorna knackade fram skålgroparna i stenen som var betydelsefullt i kontakten med gudarna.

En annan tanke är att groparna använts som en slags behållare, att smörja med fett eller att placera små föremål i. Det finns flera uppteckningar om sådana handlingar inom folktron, ända fram i modern tid, bland annat med mynt som har placerats i skålgroparna av ”kloka gummor”. En spännande tanke är att människor har använt skålgropar på liknande sätt i flera tusen år!■

Om man tittar noga till höger på den stora bilden syns en av de två skålgroparna på en av hällarna vid Skarplöt. Sammanlagt fanns ett 10-tal skålgropar på platsen uppdelat på flera hällar.

Skålgropshäll i Ribby. Här finns mer än hundra skålgropar och även flera andra formationer som till exempel rännor. Foto: Sven-Gunnar Broström.

Haninges enda skeppsristning ligger i en skogsdunge intill bostadsområdet Ribby ängar och är lätt att besöka.

ÄLDRE JÄRNÅLDER

500 F.KR – 400 E.KR.

NU HÄNDER DET SAKER I SKARPLÖT! ETT ENORMT STORT HUS HAR UPPFÖRTS PÅ DEN LÅGA HÖJDEN OCH HELA GÅRDEN OMRINGAS AV EN TRÄHÄGNAD. SEDAN EN TID HAR EN FAMILJ SLAGIT SIG NER FÖR GOTT OCH DET FINNS EN HEL DEL SOM TYDER PÅ ATT DET INTE VAR VILKEN FAMILJ SOM HELST...

Undersökningen i Skarplöt pågick in i november och på sluttampen täckte ett tunt snötäcke stolphålen till ett av långhusen.

EN MÄRK-VÄRDIG FAMILJ

Någon gång i början av järnåldern bestämde sig några människor för att slå sig ner för gott i Skarplöt. Platsen med de heliga hällarna kände man till sedan tidigare och läget nedanför den låga höjden som vände sig mot slätten i söder var bra. Där fanns både lättodlad mark där nybyggarna kunde odla och bra betesmarker för djuren. Det var inga främlingar som kom dit, utan de kom från en av de närliggande gårdarna i bygden, för att ta den nya marken i anspråk. En av de första åtgärderna var att gräva en brunn så att man kunde få drickbart vatten. Spåren efter de äldsta byggnaderna kunde vi bara ana eftersom de hade suddats ut med tiden av senare händelser.

Några generationer senare, under det vi kallar romersk järnålder (se faktaruta), reste man en byggnad med avsikten att göra ett starkt intryck på omgivningen. Det nya huset var betydligt längre än andra hus vid den här tiden och gav en möjlighet att få plats med många boskapsdjur och samla ett stort antal människor inomhus. Djur och människor bodde under samma tak, men i olika delar av huset som delades av med innerväggar.

Husets utseende var gammalmodigt för sin tid, med ett bredare mittskepp än vad som nu började bli vanligt. Kanske ville man efterlikna sina förfäders byggnader. På gårdsplanen, både framför och bakom huset pågick livliga aktiviteter med matberedning och andra vardagliga sysslor. Ett mindre grophus användes för att röka eller torka mat. Vatten hämtades i en egen brunn. Gården ramades in av en ordentlig dubbelradig trähägnad, vilken förstärkte det mäktiga intrycket av gården när besökare närmade sig från dalgången i söder.

En smed och en husfru från romersk järnålder. Bilderna kommer från en rekonstruerad järnålders-miljö i Vingsted i Danmark som skildrar livet på gården omkring år 0. Foton: Vingsted jernalder.

Källa: https://www.vejlemuseerne.dk/besoeg-os/vingsted-jernalder/

En ögonblicksskildring av vad som hände på den stora järnåldersgården en sommardag på 200-talet. Gårdsfolket uträttar sina sysslor, hämtar vatten, lagar mat. Några barn leker med en hund. En besökare lämnar gården och passerar ut genom den omgivande trähägnadens öppning. Illustration Sverker Holmqvist/Arkeologikonsult. Den lilla bilden visar en liknande inhägnad gård från den rekonstruerade järnåldersmiljö i Vingsted, Danmark. Foto: Vingsted jernalder, https://www.vejlemuseerne.dk/besoeg-os/vingsted-jernalder/

ÄLDRE JÄRNÅLDER

Övergången till järnåldern innebar att föremål av järn blev allt vanligare. Kunskapen att tillverka järn hade man redan under bronsåldern, men det var nu som det nya materialet verkligen slog igenom. Den äldre delen av järnåldern (500 f.Kr. – 400 e.Kr.) delas upp i förromersk järnålder och romersk järnålder. Den romerska järnåldern inleds vid Kristi födelse och vår tideräknings början (år 0). Den kallas så eftersom det finns många föremål från det romerska riket i Skandinavien, som brons- och glaskärl, statyetter och mynt. Fynden från den förromerska järnåldern är betydligt färre och enklare. Inte bara föremål kom hit från det romerska imperiet utan även kunskaper och idéer om medicin, jordbruksteknik, klädstil, husdjur, matvanor och skrivkonst spreds till vårt land.

Figuren på bilden har hittats i Alböke på Öland och är tillverkad under romersk järnålder eller folkvandringstid. Det skulle kunna vara en avbildning av en romersk soldat med ringbrynja och tapperhetsmedaljer på bröstet. Foto: Christer Åhlin/SHM. Foto-id 324284 (CC BY).

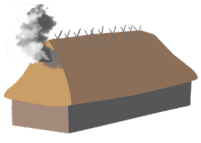

4000 f.Kr. 1700 f.Kr. 500 f.Kr. 400 e.Kr. 550 e.Kr. 800 e.Kr. 1050 e.Kr. 1850 e.Kr. Nutid

YNGRE STENÅLDER	BRONSÅLDER	ÄLDRE JÄRNÅLDER	FOLKVANDRINGSTID	VENDELTID	VIKINGATID	HISTORISK TID	MODERN TID

Fyra rum och kök

Det stora huset i Skarplöt var 44 meter långt och 9 meter brett. Det motsvarar en inomhusyta på cirka 400 kvadratmeter. Väggarna buktade svagt utåt och husets gavlar var rundade. Huset var treskeppigt (se sida 24) med två parallella rader takbärande stolpar.

I den östra delen av huset fanns bostadsdelen. Mittstolparna stod lite glesare här vilket gjorde att det fanns mer svängrum. Utrymmet fungerade som ett slags allrum. Här fanns en eldstad för matlagning som också gav värme och ljus.

I den västra delen av huset stod takstolparna tätare och vi kunde se att några av stolparna måste ha blivit murkna och har behövt bytas ut. Det här är ett tecken på att det var här som gårdens djur stod under delar av året. De takbärande stolparna i fähusdelen behövde bytas ut oftare än i övriga delar eftersom djurens spillning gjorde att stolparna ruttnade. Under taket fanns utrymmen där djurens vinterfoder kunde förvaras.

I fähuset fanns tillräckligt med bås för omkring 20 större boskapsdjur, förmodligen kor. Med så många stallade djur kan vi anta att gården kunde försörja ett stort hushåll. Förmodligen bestod detta hushåll av både familjemedlemmar och folk som på olika sätt arbetade åt familjen, ett hushåll värdigt en storman!

Ingången till huset fanns mitt på husets långsida åt söder, mellan fähuset och bostaden. I husets gavelsidor fanns förrådsutrymmen.

Grophuset

Till gården hörde också att mindre grophus (se sida 21). Huset var uppdelat i två rum och i det ena rummet fanns en ugn uppbyggd av sten och lera. Framför ugnen fanns en flat sten som troligen användes som avställningsyta. Golvet var nedsmutsat med kol från ugnen och vi kan anta att det eldades flitigt i den lilla byggnaden. Grophus från den här tiden användes ofta till olika slags hantverk som smide, bronsgjutning eller vävning. Vi hittade inga spår efter hantverk utan det verkar som om man använt huset för att tillaga och bereda mat. Man kan till exempel ha rökt fisk, bakat bröd eller rostat säd i det lilla huset.

Boskapsskötsel i ladugården i Mangskogs socken i Värmland år 1911. Mjölkkon står här i ett enkelbås av liknande storlek som på Skarplötgården. Fotograf: Nils Keyland/ Nordiska museet, Id-nr NMA.0027995 (Public domain).

Vid arkeologiska grävningar kan man hitta olika växtgrupper och andra material i husens stolphål. Detta kan ge oss en inblick i vad man gjorde i husen. Illustration Sverker Holmqvist/ Arkeologikonsult.

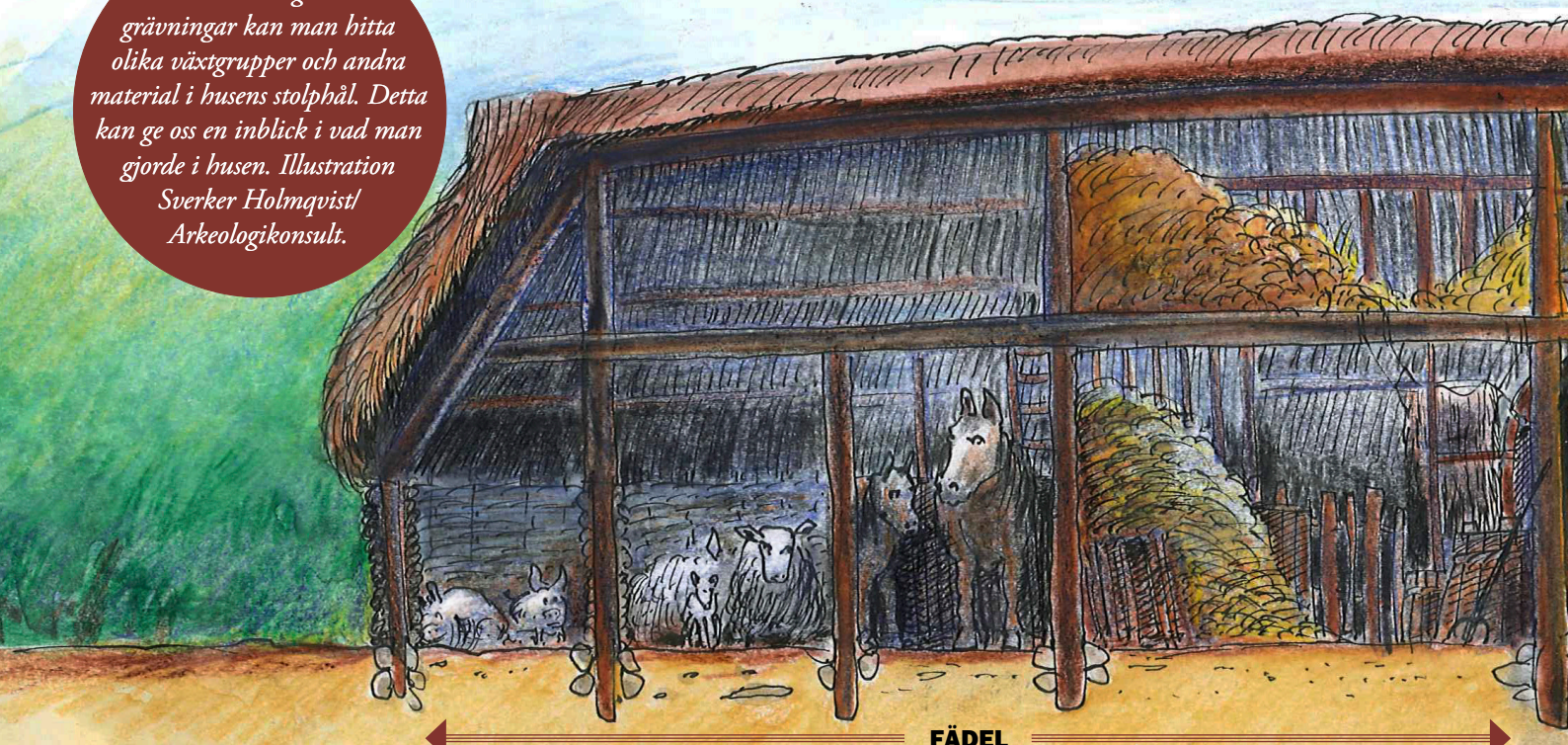

FÄDEL

Här hittar arkeologen växtrester från foder tillsammans med halm och dynga

Det som var bevarat av långhuset i Skarplöt var stolphålen där stolparna stått. Här är en översikt över huset där de takbärande stolphålen är markerade med röda käppar.

KÖK OCH BOSTAD

Här hittar arkeologen hushållsavfall från matlagning

FÖRRÅD

Här hittar arkeologen sådant som skulle konsumeras senare, som till exempel sädeskorn

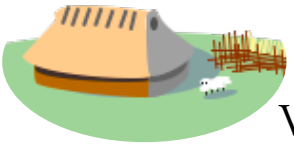

Vad är ett långhus?

Två av husen i Skarplöt var av en typ som kallas treskeppiga långhus. ”Treskeppig” betyder att taket bars upp av dubbla rader stolpar som satt ihop två och två med horisontella bjälkar.

Raderna med takstolpar delade upp utrymmet inne i huset i tre långsmala rum eller ”skepp”. Eldstaden låg ofta i husets mittskepp, där man också samlades. Sidoskeppen kunde användas för förvaring eller sovplatser och liknande.

Långhus från äldre järnålder var vanligtvis mellan 15 och 25 meter långa, men det fanns också hus som var betydligt längre, som huset i Skarplöt med sina 44 meter. Långhusen inrymde ofta flera av gårdens funktioner under samma tak som till exempel bostadsrum, fähus och förvaring. Ibland kan man se att ena delen i långhuset haft extra många stolpar, det har arkeologerna tolkat som rester efter båsen där kor och andra boskapsdjur har stått stallade.

Husets väggar byggdes upp genom att smala trävidjor flätades mellan väggstolparna. Väggarna tätades sedan med lera. På taket låg det förmodligen torv eller halm.

Husens planlösning förändrades långsamt över tid, den mittersta delen av husen blev smalare och väggarna fick bära upp en allt större del av takets tyngd. Genom att studera hur stolparna varit placerade i ett hus kan man säga ungefär från vilken tidsperiod det är, men ibland dröjde sig vissa ålderdomliga drag kvar i “fel” tidsperiod.

Stormän och storgårdar

Under bronsåldern och järnåldern var människorna uppdelade i olika sociala grupper. De flesta var fria bönder som bodde på **vanliga gårdar**. Ofta låg gården för sig själv utan nära grannar. På gården fanns också tjänstefolk och kanske också ofria personer, trälar.

Nästa steg utgjordes av de som bodde på **lokala storgårdar**. De var rikare än folket på de vanliga gårdarna, hade fler tjänare och ville gärna uttrycka sin status på olika sätt. Det var inte ovanligt att flera gårdar eller hushåll samsades inom ett större gårdsterritorium. De här grupperna med gårdar kom senare att utvecklas till de byar vi känner till från senare tid. På de lokala storgårdarna kunde man samlas för vissa gemensamma aktiviteter i bygden som att fatta viktiga beslut eller för att fira högtider.

Högst upp i samhället fanns de personer som bodde på **regionala storgårdar** och hade inflytande över att större område. De hade mycket stora rikedomar och viktiga funktioner i samhället inom religionen eller rättskipningen. Vissa av de områden som de regionala stormännen härskade över kom så småningom att utvecklas till småkungadömen.

Vi tror att gården i Skarplöt ska ses som en lokal storgård som stod över andra mindre gårdar i närområdet. Det som talar för det är det mycket långa huset omgivet av en pampig trähägnad. Det var en gård med plats för rikedomar, till exempel många boskapsdjur, men också en plats för fester och viktiga möten i bygden.

Något som skvallrar om att gårdens folk varit välbeställda var de spår efter en ståtlig begravning som vi hittade i anslutning till gården och som skett under den sista delen av gårdens historia (se sida 28). Gravgåvorna visar att människorna på gården hade ett bra kontaktnät och kunde skaffa sig fina och dyrbara varor från andra länder.■

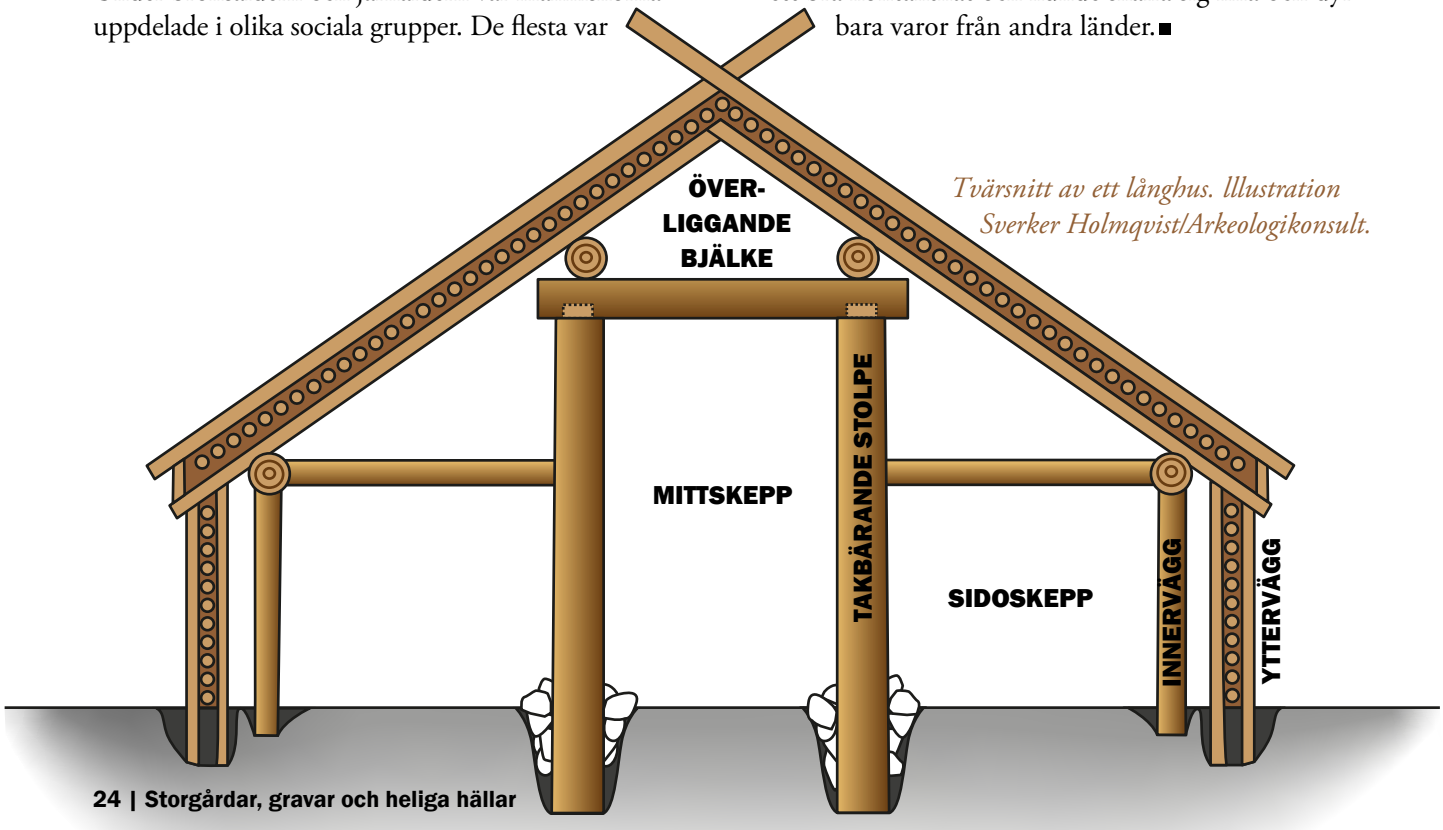

Tvärsnitt av ett långhus. Illustration Sverker Holmqvist/Arkeologikonsult.

Mannen gestaltar en hövding från romersk järnålder. Bilden kommer från en rekonstruerad järnåldersmiljö i Vingsted i Danmark som skildrar livet på gården omkring år 0. Foto: Vingsted jernalder.

Källa: https://www.vejlemuseerne.dk/besoeg-os/vingsted-jernalder/

FOLK-VANDRINGS-TID

400–550 E.KR.

TIDEN PRÄGLAS AV OROLIGHETER, KONFLIKTER OCH ETT FÖRSÄMRAT KLIMAT. MEN DET SKER OCKSÅ ÖKADE KONTAKTER MED EUROPA VILKET LEDER TILL ATT MÅNGA FÖREMÅL FRÅN DET FORNA ROMARRIKET KOMMER HIT GENOM HANDEL OCH SOM PRESTIGEFULLA GÅVOR. ETT SÅDANT FÖREMÅL ÄR DEN VACKRA GLASBÄGAREN SOM LADES NER VID BEGRAVNINGEN AV NÅGON AV GÅRDENS INVÅNARE.

Morgondimma över det nybyggda bostadsområdet vid Skarplöts allé och arkeologerna är på väg ut på morgonens första arbetspass.

NYA TIDER I SKARPLÖT

I nästa skede av gårdens historia, under den period som kallas folkvandringstid, byggde man ett nytt mindre hus som placerades i vinkel till det äldre långhuset. Från andra gårdar i trakten kände man till att detta var ett bra sätt att placera byggnaderna på gårdstomten. Under en tid fanns båda husen på gården, men till slut övergavs den äldre och mer gammalmodiga byggnaden.

Under denna period skedde också en pampig begravning strax utanför gårdstomten. Den gravlagda var en vuxen person, en man eller kvinna. Familjen visade upp den dödes och släktens rikedom och höga status genom att låta kroppen ligga på en björnfäll på gravbålet. En ovanlig och märkvärdig glasbägare lades ner som gravgåva på bålet. Den hade kommit till gården via långa handelsvägar ända från romarriket.

Ytterligare en tid bodde familjen kvar på platsen, men flyttade sedan därifrån. Det var sämre tider nu i bygden, den förändrade väderleken hade orsakat missväxt och svält, och många gårdar ödelades. Men det var också början på nya tider.

En grav från folkvandringstid

Graven i Skarplöt låg gömd i åkermarken och syntes inte före undersökningen. Vi hittade den först när matjorden togs bort med hjälp av en grävmaskin. Graven hade blivit förstörd när plogen rört om det översta skiktet av jorden under flera hundra år. Annars hade vi kunnat förvänta oss en rundad överbyggnad av sten, vilket var vanligt på den här tiden. Det enda som fanns kvar av graven var en grund grop fylld med rester efter gravbålet.

Under nästan hela järnåldern valde man oftast att kremera sina döda. Den döde lades då på en bädd av ved och kvistar tillsammans med gravgåvor som sedan tändes på. Begravningen var ett skådespel och om personen i fråga hade hög status ville man också visa upp det genom lägga fina kläder, lyxig mat och smycken på gravbålet. Det var också vanligt att djur fick följa med på gravbålet, exempelvis en hund eller en häst.

Översikt över flatmarksgraven under utgrävning. De brända benen med bland annat skalltak och rörben från människa låg blandade med sot och kol i en grund grop. Den svartgula staven ovanpå graven är 1 meter lång.

En begravning av en person med hög status lagd på en björnfäll och med fina gravgåvor. Illustration Sverker Holmqvist/ Arkeologikonsult.

FOLKVANDRINGSTID

Folkvandringstiden (400–550 e.Kr.) kallas så eftersom grupper av människor gav sig av till nya områden när romerska riket blev allt svagare och började falla ihop. Även i Norden verkar det ha varit oroligt med konflikter och försämrat klimat. Detta ledde till att man övergav sina gamla boplatser och att skillnaderna mellan rika och fattiga ökade. Men perioden har också kallats Nordens guldålder, eftersom mycket guld strömmade ut från det sönderfallande romarriket och på olika vägar nådde ända hit. Det har hittats mängder av fantastiska smycken och guldföremål från denna tid, ofta på offerplatser i våtmarker och mossar. En viktig ny handelsväg var den till det bysantinska riket med staden Konstantinopel som huvudstad. Detta rike omfattade ungefär det landområde som idag utgörs av Turkiet och Grekland.

En liten skärva keramik, cirka 1 x 1,5 cm stor, hittades i graven.

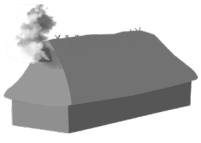

4000 f.Kr. 1700 f.Kr. 500 f.Kr. 400 e.Kr. 550 e.Kr. 800 e.Kr. 1050 e.Kr. 1850 e.Kr. Nutid

YNGRE STENÅLDER	BRONSÅLDER	ÄLDRE JÄRNÅLDER	FOLKVANDRINGSTID	VENDELTID	VIKINGATID	HISTORISK TID	MODERN TID

Den här fint bevarade Snartemo-bägaren kommer från en folkvandringstida grav i Humlagården, Västergötland. Våra skärvor, den största cirka 2,5 cm lång, kommer från en liknande bägare. Foto: John Ljungkvist/SHMM (CC BY).

I graven i Skarplöt fanns de brända benen från en person som varit mellan 18 och 44 år vid sin död. Om det var en man eller kvinna gick inte att avgöra. Benen låg blandade med sot och kol och de brända resterna av de gravgåvor som lagts på gravbålet. I graven fanns skärvor av keramik med streckdekor, två små bitar av en kam, några hårt brända skärvor efter ett glaskärl och flera djurben, bland annat björnklor. Klorna visar att den döde blivit insvept i en björnfäll där djurets tassar har funnits kvar.

Björnklor finns bara i vissa utvalda gravar från den här tiden och verkar vara ett tecken på att den som begravts haft en särskild social status. Möjligen fanns en koppling till en rikedom som grundade sig på handel med pälsar.

Ett annat uppseendeväckande fynd i brandlagret var några hårt brända glasfragment från en gulgrön glasbägare. Fragmenten kommer från en så kallad Snartemobägare, uppkallad efter ett rikt gravfynd i Norge, vilket är en typ av hög bägare på fot dekorerad med glastrådar i samma färg som bägaren. Glasbägaren har tillverkats i romarriket, troligen i någon glashytta i södra Tyskland eller i Österrike. Att den fanns här i Skarplöt tyder på att familjen som bodde här hade goda handelskontakter med romarriket, direkt eller indirekt, och att romerska föremål var något man eftertraktade och satte värde på.

Ett annat fynd i graven var två små brända bitar av en benkam. Lite mönster i form av små halvcirklar med en mittpunkt syns på delarna. Benkammar var vanliga under en lång tidsperiod men deras utseende och dekor förändrades över tid och hjälper oss att datera kammen. Vår kam är sannolikt en så kallad sammansatt enkelkam. Det innebär att kammen är tillverkad av flera delar som hållits samman av bronsnitar och att den bara har tänder åt ett håll. Den kan dateras till någon gång mellan 300 och 500 e.Kr.■

I graven hittades även små fragment av en kam. Vårt fragment (se ovan) är 0,5 x 1 cm stort och är här förstorat fyra gånger. Den hela kammen (till höger) är från Bjers på Gotland och liknar vår kam men är något yngre. Den hela kammen är i verklig storlek. Foto: Thomas Eriksson/SHM, 2018-06-11. Bild-id 461945 (CC BY).

Så här kan kammen från graven ha sett ut en gång!

I graven hittades de yttre tåbenen (falangerna) från en björn. Själva klon är ju en nagel, den saknas ofta i brandgravar. Det längsta tåbenet är cirka 2,5 cm högt.

Foto (beskuret): Brunbjörn. Foto: Per Harald Olsen, Wikimedia (CC BY 4.0).

VENDELTID

550–800 E.KR.

DET ÄR NYA TIDER I BYGDEN NU OCH NYA PLATSER LOCKAR TILL BOSÄTTNING. MEN ÄVEN FÖRFÄDERNAS BOPLATSER ÄR VIKTIGA OCH FÖR EN TID HAR MAN ÅTERVÄNT TILL DET GAMLA GÅRDS-LÄGET FÖR ATT BEGRAVA SINA DÖDA. DEN HÄR PERIODEN ÄR SVÅR ATT HITTA PÅ PLATSEN DÅ SENARE TIDERS ÅKER-BRUK HAR LETT TILL ATT PLOGEN FÖRSTÖRT LÄMNINGARNA.

En härlig sommardag på utgrävningen. Arkeologen Elin Evertsson skriver ner sina observationer på en läsplatta.

SPÅR AV DE DÖDA?

Vid vendeltidens inträde låg gården i Skarplöt öde och människorna hade flyttat därifrån. Det var ingen drastisk händelse, som en brand, som fått dem att överge gårdsläget, bara nya tider och nya platser som lockade. Men det gamla gårdsläget var fortfarande betydelsefullt och användes ett tag som gravplats. Vid besöken på platsen passade man antagligen på att plocka med sig allt som gick att använda igen, brukbart timmer, halvtrasiga krukor och gamla järnföremål som kunde lagas eller smidas om. Det tror vi eftersom de övergivna husen var så barskrapade på föremål.

Vendeltiden är period som räknas till den yngre delen av järnåldern. Nu sker stora förändringar i samhället. De gamla platserna där man har bott under många generationer överges nu och de nya gårdarna uppförs på helt nya platser i landskapet. Tidigare var det de stora lerslätterna som lockade till bosättning, nu är det i stället de uppstickande höjderna i landskapet som gäller. De nya gårdarna kom sedan att ligga kvar på dessa platser fram i historisk tid. På vissa platser bildade flera gårdar små eller stora byar.

Rekonstruktion av några enkla, grova vardagskärl efter fynd från Lovö och ett lite finare, dekorerat kärl från Grötlingbo på Gotland. De enklare kärlen skulle kunna motsvara det vendeltida kärlet i Skarplöt. Återskapade av Cheyenne Olander tillsammans med keramiker Anna Nordling. Foto: Björn Falkevik (CC BY).

En annan förändring vid övergången till yngre järnålder var att det blev vanligare att begrava sina döda på små gravfält nära gården. De stora bygdegravfälten som var vanliga under äldre järnålder upphör också att användas under denna tid. Det verkar som att familjen och den egna gården har blivit allt viktigare i stället för den gamla gemenskapen med människorna i den omgivande Haningebygden.

På de uppskjutande höjderna kring Skarplötslätten växte små gravfält fram med nya gravformer som tecken på den nya tidens tankesätt. Ett sådant gravfält låg bara några hundra meter från det gamla gårdsläget, på den moränhöjd där Skarplöts gård ligger idag. Gravfältet finns kvar och består idag av minst sex runda och två kvadratiska stensättningar. Det är inte undersökt men utifrån dess karaktär ska det sannolikt dateras till yngre järnålder, även om det inte kan uteslutas att det fanns här redan under romersk järnålder eller folkvandringstid. Det skulle i så fall kunna vara en möjlig begravningsplats för Skarplöts invånare under denna tid.■

En vendeltida kvinnodräkt återskapad av Cheyenne Olander. Foto: Björn Falkevik (CC BY).

Gravarna är sedan länge borta och kvar på platsen fanns bara några bitar av trasiga gravurnor. Skärvorna, här i verklig storlek, är från ett kärl från vendeltiden.

VENDELTID

Vendeltiden (550–800 e.Kr.) har fått sitt namn efter en plats vid Vendels kyrka norr om Uppsala där det gjorts otroliga arkeologiska fynd i gravar där de döda har begravts i båtar tillsammans med enormt rika gravgåvor. Båtgravarna eldades inte upp, vilket annars var det vanliga under denna tid. Gravarna i Vendel var fulla av praktfulla vapen, hjälmar, ridutrustningar, brädspel, verktyg, glasbägare och mängder av offrade djur. De mäktiga personerna i Vendel tillhörde samhällets absoluta toppskikt och Uppsala blev vid den här tiden ett viktigt maktcentrum för hela Skandinavien. Den nya överklassen hade täta kontakter med sina likar ute i Europa.

En spelbricka i ben, knappt 2 cm i diameter, från en stormannagrav i Fyrislund utanför Uppsala. Brädspel var högsta modet i finare kretsar under vendeltiden.

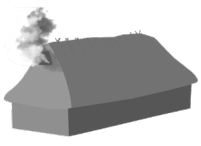

4000 f.Kr.	1700 f.Kr.	500 f.Kr.	400 e.Kr.	550 e.Kr.	800 e.Kr.	1050 e.Kr.	1850 e.Kr.	Nutid
YNGRE STENÅLDER	BRONSÅLDER	ÄLDRE JÄRNÅLDER	FOLKVANDRINGSTID	VENDELTID	VIKINGATID	HISTORISK TID	MODERN TID	

HISTORISK & MODERN TID 1050 – NUTID

NÅGON GÅNG UNDER SLUTET AV MEDELTIDEN TAS PLATSEN I BRUK IGEN, FÖRST SOM BETES-MARK I UTKANTEN AV BYN FORS, SENARE UNDER SLUTET AV 1800-TALET SOM BOSTÄLLE FÖR TORPET ASPHAGEN. LÄMNINGARNA EFTER TORPET VAR I STORT SETT UTPLÅNADE PÅ PLATSEN, KANSKE REVS DET GRUNDLIGT EFTER ATT TORPETS SISTA INVÅNARE BLEV PLÖTSLIGT SINNESSJUK OCH DRÄPTE FLERA PERSONER I DE NÄRLIGGANDE GÅRDARNA.

I Skarplöt arbetade som mest 13 arkeologer med att undersöka och dokumentera de lämningar som kom fram. En stor del av arbetstiden spenderades vid ”hackborden” i jakt på fynd.

PÅ BYNS UTMARK

Skifteskarta över Fors från 1772. Källa: Lantmäteristyrelsens arkiv, Lantmäteriet, akt A120-8:1. Skala 1:5 000.

Under medeltiden vet vi inte om någon bodde i Skarplöt, men i närheten fanns det flera små byar med mellan två och fyra gårdar och även några ensamgårdar som låg helt för sig själva. Det var framför allt skattebönder som bodde i trakten. Det betyder att de fick betala skatt för marken till kungen. Det fanns även gårdar som ägdes av frälset, dvs adelsmän, samt gårdar som låg på kyrkans mark.

De enda spåren av från denna tid inom vårt undersökningsområde var några enklare byggnader som vi inte riktigt vet vad de har använts till, men det kan ha varit ängslador där man har förvarat djurfoder eller utgjort särskilda torkanordningar för skörden. Det fanns även ett vattenhål för de djur som betade i området.

På en gammal karta från 1700-talet kan vi se att marken där vi har gjort våra utgrävningar tillhörde byn Fors och då användes som betesmark. Platsen där den gamla järnåldersgården legat kallades för Storwreten. Med vret menade man en väl avgränsad bit mark som nyttjades för bete- eller åkerbruk.

På den lilla höjden några hundra meter söder om det förhistoriska gårdsläget byggdes en backstuga i början av 1800-talet. Backstugan kallades Skarplöt och låg på mark som tillhörde gårdarna i Fors. På höjden fanns också de gravar från järnåldern som berättades om på sida 34, och det är inte omöjligt att det skulle kunna finnas lämningar efter byggnader kvar under marken som är betydligt äldre än backstugan.

En backstuga var en bostad där det ofta bodde en fattig person som inte ägde någon egen mark. Men med tiden kom värdet på Skarplöt att öka genom att värdefull jordbruksmark bytte ägare och slogs ihop som en följd av giftermål och arv. Till slut kunde Skarplöt styckas av från Fors och bli en självständig bondgård.

En ängslada vid Gudmunstjärn i Sundsvalls kommun. Foto (beskuret): Hans Lindqvist/Wikimedia (CC BY-SA 3.0).

Skarplöt gårds nuvarande huvudbyggnad är från 1905 och gården brukades som lantbruksfastighet fram till 2001. Foto: Sune Nilsson.

HISTORISK & MODERN TID

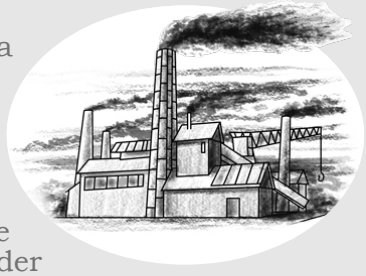

Den historiska tiden brukar vi kalla den långa period som börjar med medeltiden (1050–1520 e.Kr.) och sträcker sig fram till modern tid (1850 e.Kr.). Vad som skiljer den här tiden från den förhistoriska tiden är att det från denna tid finns bevarade skrifter som beskriver allt från kungarnas liv och leverne till vad bönderna skulle betala i skatt. Under medeltiden skedde många stora förändringar, städer anlades den kristna kyrkan fick allt större betydelse och det svenska riket med en gemensam kung började sakta växa fram. Andra viktiga brytpunkter under den historiska tiden var när Gustav Vasa tog över makten i Sverige 1523 (tidig modern tid) och industrialismen med fabriker slog igenom i Sverige i början på 1800-talet (modern tid).

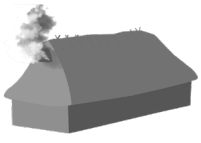

4000 f.Kr. 1700 f.Kr. 500 f.Kr. 400 e.Kr. 550 e.Kr. 800 e.Kr. 1050 e.Kr. 1850 e.Kr. Nutid

YNGRE STENÅLDER	BRONSÅLDER	ÄLDRE JÄRNÅLDER	FOLKVANDRINGSTID	VENDELTID	VIKINGATID	HISTORISK TID	MODERN TID

TORPET SOM FÖRSVANN...

Den vansinnige mördaren Alfred Björklund. Utdrag ur en tidningsartikel i DN 1916 som omtalar mordet i Västerhaninge.

Någon gång i slutet av 1800-talet byggdes ett torp rakt ovanpå resterna av de gamla järnåldershusen. Torpet kallades för Asphagen och tillhörde en gård i Fors. Torparna i Asphagen finns första gången nämnda vid namn i husförhörslängder från 1866–1870. Det var muraren Karl-Gustaf Björklund med sonen Gustaf Alfred och pigan Elna Maria Lind som då fick redovisa sina kristna kunskaper.

I en tidningsartikel i Dagens Nyheter 1916 kan man läsa om den tragiska händelsen när den då 41-årige **Alfred Björklund** begick flera mord i några gårdar i Ribby-området. Alfred bodde i torpet Asphagen med sin hushållerska och var känd i trakten som en duktig hantverkare och spelman. En dag kom han i bråk om en småsak med grannfolket i gården Ribbyholm och gick ursinnig hem och hämtade en yxa. Sedan följde en besinningslös jakt runt om i gårdarna som slutade med att Alfred hade slagit ihjäl två personer. Till slut kunde han avväpnas och sättas i häradsarresten i Tingshuset i Västerhaninge. Dagen efter fördes han till häktet i Uppsala. Han skrevs in på Uppsala hospital som var ett sinnessjukhus och det blev aldrig någon rättegång.

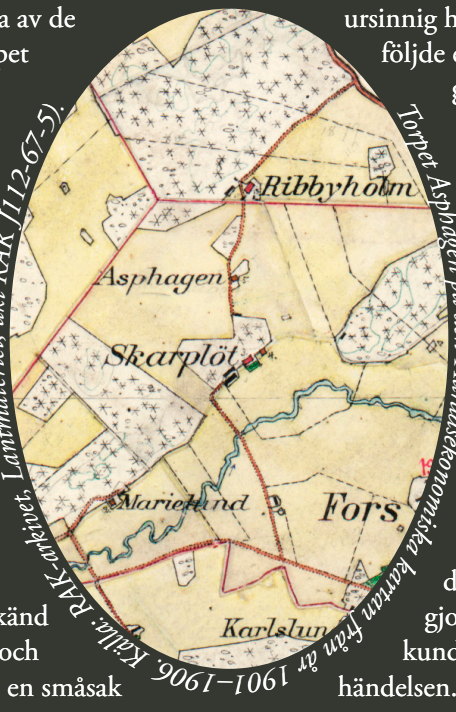

Torpet Asphagen på den Häradsekonomiska kartan från år 1901–1906. Källa: RAK-arkivet, Lantmäteriet, akt RAK J112-67-5).

År 1920 finns en uppgift i husförhörslängden om att torpet står tomt. Torpet har sedan rivits mycket grundligt. Kanske fanns det en olustkänsla i bygden som gjorde att man ville utplåna allt som kunde påminna om den traumatiska händelsen.■

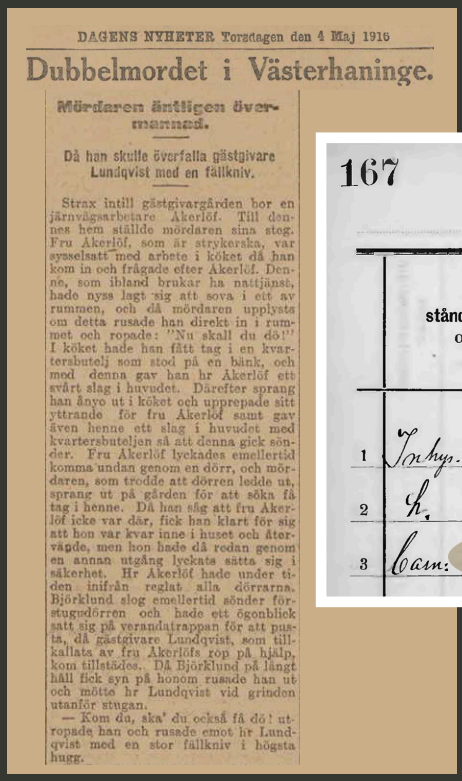

DAGENS NYHETER Torsdagen den 4 Maj 1916

Dubbelmordet i Västerhaninge.

Mördaren äntligen övermannad.

Då han skulle överfalla gästgivare Lundqvist med en fällkniv.

Strax intill gästgivargården bor en järnvägsarbetare Åkerlöf. Till dennes hem ställde mördaren sina steg. Fru Åkerlöf, som är strykerska, var sysselsatt med arbete i köket då han kom in och frågade efter Åkerlöf. Denne, som ibland brukar ha nattjänst, hade nyss lagt sig att sova i ett av rummen, och då mördaren upplysts om detta rusade han direkt in i rummet och ropade: "Nu skall du dö!" I köket hade han fått tag i en kvartersbutelj som stod på en bänk, och med denna gav han hr Åkerlöf ett svårt slag i huvudet. Därefter sprang han ånyo ut i köket och upprepade sitt yttrande för fru Åkerlöf samt gav även henne ett slag i huvudet med kvartersbuteljen så att denna gick sönder. Fru Åkerlöf lyckades emellertid komma undan genom en dörr, och mördaren, som trodde att dörren ledde ut, sprang ut på gården för att söka få tag i henne. Då han såg att fru Åkerlöf icke var där, fick han klart för sig att hon var kvar inne i huset och återvände, men hon hade då redan genom en annan utgång lyckats sätta sig i säkerhet. Hr Åkerlöf hade under tiden inifrån reglat alla dörrarna. Björklund slog emellertid sönder förstugudörren och hade ett ögonblick satt sig på verandatrappan för att pusta, då gästgivare Lundqvist, som tillkallats av fru Åkerlöfs rop på hjälp, kom tillstädes. Då Björklund på långt håll fick syn på honom rusade han ut och mötte hr Lundqvist vid grinden utanför stugan.

— Kom du, ska' du också få dö! utropade han och rusade emot hr Lundqvist med en stor fällkniv i högsta hugg.

Utdrag ur husförhörslängder från 1886–1990, Västerhaninge kyrkoarkiv.

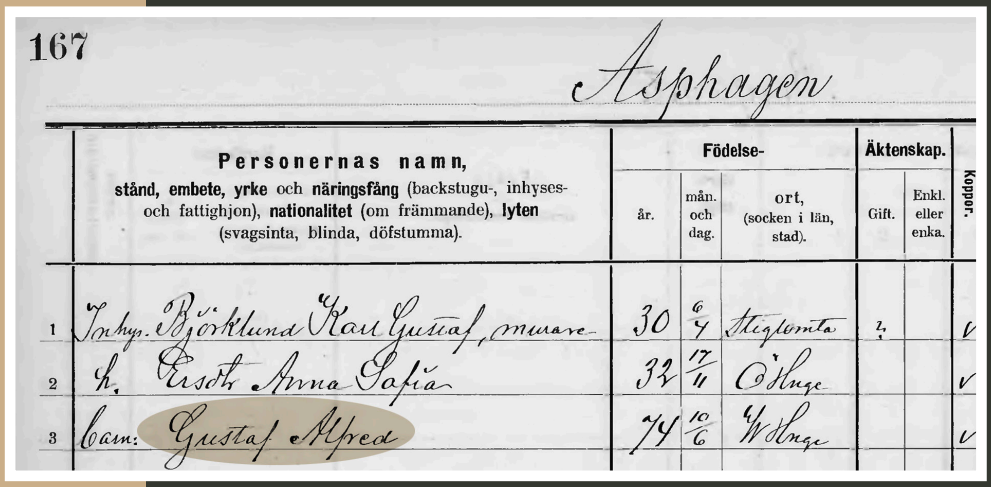

167

Asphagen

	Personernas namn, stånd, embete, yrke och näringsfång (backstugu-, inhyses- och fattighjon), nationalitet (om främmande), lyten (svagsinta, blinda, döfstumma).	Födelse- år.	mån. och dag.	ort, (socken i län, stad).	Äktenskap. Gift.	Enkl. eller enka.	Koppor.
1	Inhys. Björklund Karl Gustaf, murare	30	6/4	Stiglomta	?		✓
2	h. Ersdtr Anna Sofia	32	17/11	Ö Hnge			✓
3	Cam: Gustaf Alfred	74	10/6	W Hnge			✓

– Kom du, ska´ du också få dö! utropade han och rusade emot hr Lundqvist med en stor fällkniv i högsta hugg.

Ett av de få spår som fanns kvar efter torpet Asphagen var en stenfylld ränna som visade att huset har varit 12 x 7 meter stort.

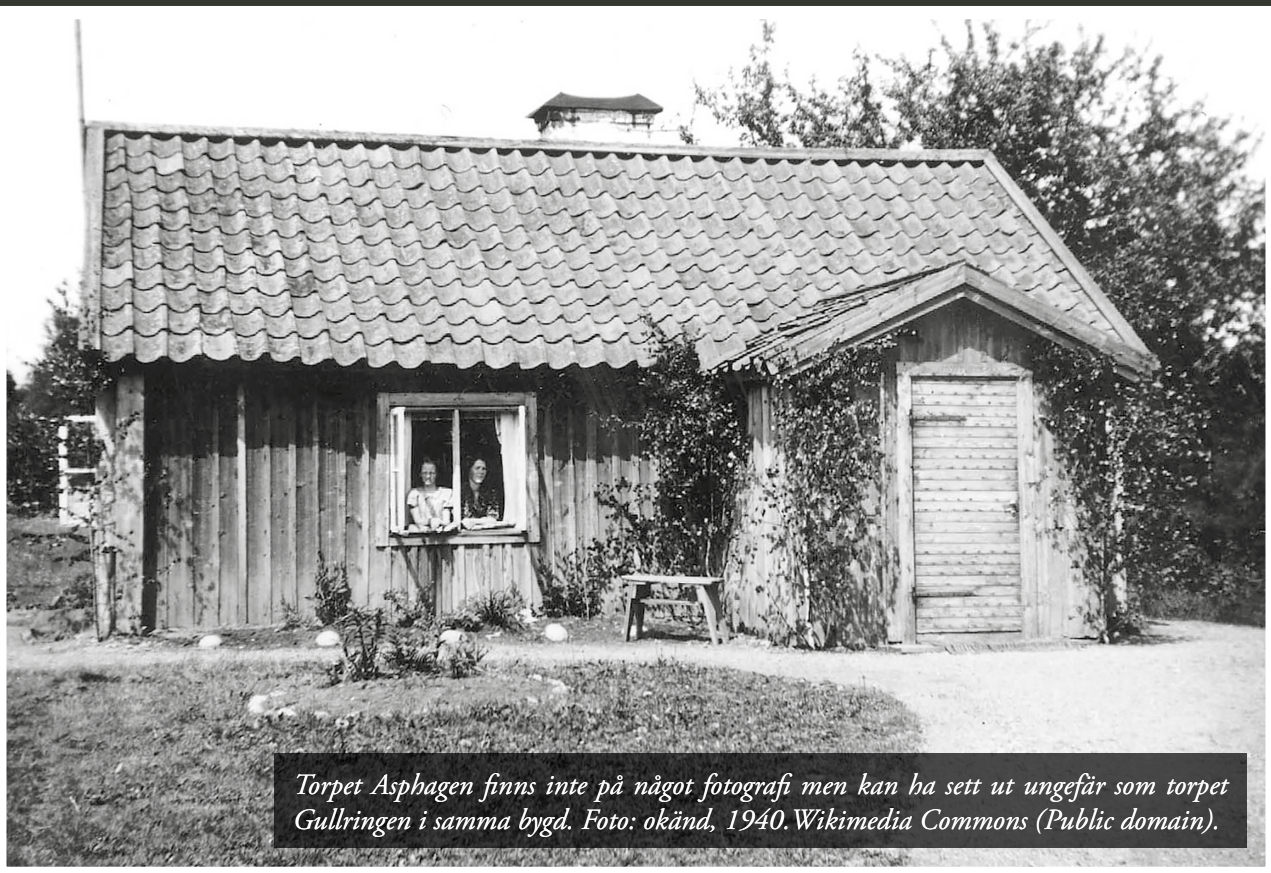

Torpet Asphagen finns inte på något fotografi men kan ha sett ut ungefär som torpet Gullringen i samma bygd. Foto: okänd, 1940. Wikimedia Commons (Public domain).

NUTID

VI ÄR NU FRAMME PÅ 2000-TALET OCH ARKEOLOGERNA OCH HÄLLRISTNINGS-EXPERTERNA HAR KOMMIT TILL PLATSEN. DEN GAMLA BOSÄTTNINGEN LIGGER I GAMMAL ÅKERMARK OCH INGENTING SYNS OVANFÖR MARKYTAN. DET VAR BARA NÅGRA UPPSTICKANDE HÄLLAR MED INKNACKADE SKÅLGROPAR SOM SKVALLRADE OM ATT PLATSEN HADE EN FLERA TUSEN ÅR LÅNG HISTORIA...

En solig arbetsdag i Skarplöt. Arkeologerna tar fram en klipphäll med skålgropar, en slags hällristning, hjälp av grävmaskin.

SLUTORD

Sommaren 2018 besöktes hällarna vid Skarplöt av de välkända skålgropsexperterna Sven-Gunnar Broström, Kenneth Ihrestam och Roger Wikell. Med vana ögon granskade de ytorna och borstade försiktigt fram de grundhuggna groparna. Ett skålgropslandskap kom åter i dagen. Samtidigt började arkeologernas grävmaskiner bana av matjorden och de första lämningarna efter Skarplöts långa historia blev synliga.

Idag är Skarplöt ett växande småhusområde och nya bostäder kommer till slut att överlagra platsen för både det stora långhuset från romersk järnålder och torpet Asphagen.

Hur gör vi när vi gräver?

De första vi gjorde när vi kom till Skarplöt var att ta bort jorden och det som växte ovanpå de lämningar vi skulle undersöka. Utgrävningsplatsen låg i mark som tidigare varit åker vilket innebar att det fanns ett tjockt lager med matjord att ta bort. Jorden gräves försiktigt bort i tunna skikt av en grävmaskin. En arkeolog övervakade arbetet 1 och hjälpte till att rensa bort jord där det var svårt att komma åt med skopan.

När vi fått bort det mesta av matjorden syntes färgskiftningar i marken i form av små och stora fläckar. Tittade man närmare så kunde man se att de innehöll annat än bara jord, som kol eller brända bitar av lera. Fläckarna var spår efter forntida byggnationer som exempelvis brunnar, eldstäder, avfallsgropar eller hus. Husen kunde vi identifiera genom rader av hål efter de stolpar som en gång burit upp taken. I Skarplöt fanns lämningar från alla möjliga tider, de äldsta spåren var från stenåldern och de yngsta från början av 1900-talet. 2

Alla lämningar som vi hittade mättes in med hjälp av ett mätinstrument med GPS-uppkoppling. 3 Inmätningarna fördes in i ett dataprogram och vi kunde sedan få ut en karta över utgrävningen. Vi fotograferade också lämningarna och beskrev noggrant hur de såg ut. Sedan började själva utgrävningen. Nu tog vi fram våra skärslevar, ett annat av arkeologens vanligaste redskap, och grävde försiktigt bort jorden. Hela tiden observerade vi noga hur anläggningen såg ut och gjorde anteckningar i en svart liten bok 4 eller på en läsplatta.

När vi grävde bort jorden hittade vi också fynd som ben, keramik eller föremål i sten eller metall. Dessa la vi i särskilda fyndpåsar och mätte in var de hittades. Ibland var fynden alltför små för att vi skulle kunna upptäcka dem direkt när vi grävde, då skakade vi stället ner jorden genom specialbyggda jordsåll 5 där ett slags metallnät med små hål fångar upp fynden. Eller så spred vi ut jorden på stora bord där vi noggrant sökte igenom jorden i jakt på fynd. Benen som kom fram lämnade vi vidare till våra osteologer – benexperter – som kunde tala om ifall benen kom från ett djur eller en människa, och vilka djurarter som en gång funnits på platsen. Benen från människa kan bland annat ge ledtrådar om hur gammal en person var när den dog.

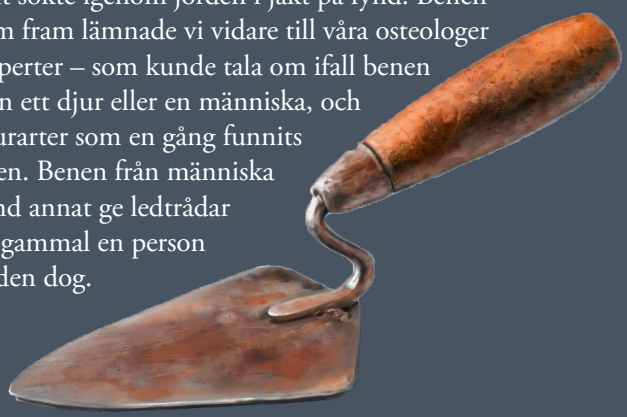

2

3

4

5

Ännu mindre fynd som fröer eller andra växtdelar 6 kunde vara svåra att se med blotta ögat. Då samlade vi i stället in en påse med jord som vi lämnade in till vår expert. Han plockade ut provmaterial från jordpåsarna och tittade på dem i sitt mikroskop. Detta kan ge information om vad människorna har ätit eller vilka djur de har haft (då olika djur tycker om att äta olika växter).

Ett annat arbetsmoment på utgrävningen var att leta efter metallföremål med hjälp av en metalldetektor som gav ifrån sig ett pipande ljud när den närmade sig ett metallföremål 7. Vi fotograferade också hela undersökningsytan på hög höjd med hjälp av en flygande drönare.

6

Skalkorn var den dominerande grödan i Skarplöt under äldre järnålder.

När alla arkeologiska lämningar var undersökta var det dags för arkeologerna att plocka ihop 8 och flytta in på kontoret. Där påbörjades arbetet med att sätta samman alla pusselbitar vi fått fram genom utgrävningen till en större berättelse om vad som en gång hänt på platsen. Allt beskrevs i en arkeologisk rapport och i den här tidskriften du nu håller i din hand!

En annan viktig del i vårt arbete är att förmedla våra resultat i sociala media. Vi finns både på Facebook och Instagram och där lägger vi ut bilder och kortare texter om vad vi har hittat och vad vi har kommit fram till. Gå gärna in och kika där om du vill läsa mer om arkeologi! ■

https://www.facebook.com/arkeologikonsult
https://www.instagram.com/arkeologikonsult/

7

146543
8

EN SPÄNNANDE HISTORIA OM SKARPLÖT

När det skulle byggas nya bostäder på åkermarken vid Skarplöt gård strax utanför Västerhaninge centrum behövde det först göras arkeologiska undersökningar i området. Flera mindre undersökningar i området avslöjade att det fanns bosättningar från bronsåldern och järnåldern under marken. Under 2018 kom arkeologer från Arkeologikonsult till platsen för att gräva mera och avslöja platsens alla hemligheter.

I den här tidskriften kan du läsa om vad vi har hittat och få veta mer om Skarplöt – från att de första människorna besökte platsen på stenåldern till dess att några torpare flyttade in i torpet Asphagen i slutet av 1800-talet. Men den mest spännande perioden är kanske den äldre delen av järnåldern. Då fanns en storgård i Skarplöt med en familj som på olika sätt visade upp sin höga status gentemot de andra gårdarna i området.

Arkeologi konsult

ISBN 978-91-987746-3-4

Karins väg 5
194 61 Upplands Väsby

Tel 08-590 840 41
www.arkeologikonsult.se